

VSEBINA

VIDETI ODISEJO: UVOD	7
1. TRK GENIJEV: KRATKA KRONOLOGIJA	15
2. ODISEJA V VESOLJU SKOZI 99 VPRAŠANJ	55
3. POGLED V KRISTAL: TEORIJE IN INTERPRETACIJE	117
RECEPCIJA IN ONKRAJ: ZAKLJUČEK	141
Časovnica	155
Citirani in omenjeni viri	157

Dobro se spomnim dneva, ko sem prvič videl Kubrickovo *Odisejo v vesolju*. Bilo je v času poznih devetdesetih, ko so razcvet doživljali satelitski televizijski sistemi, ki so v svojo ponudbo dodajali nove kanale, o kakršnih smo lahko prej zgolj sanjali. Med njimi so bili tudi ameriški kanali, na katerih so predvajali filme v izvorni obliki brez sinhronizacij v druge jezike. Eden izmed njih je bil TCM oziroma Turner Classic Movies, ki je imel pravice za predvajanje klasičnih filmov studiev MGM in Warner Bros. Nekega dne se je na nočnem sporedu tega programa znašel film *2001: Odiseja v vesolju* Stanleyja Kubricka.

V tistem času sem dobro poznal predvsem film *2010: Druga odiseja*, ki so ga večkrat predvajali na cinefilsko veliko bolj radodarni hrvaški televiziji. Kot velik ljubitelj znanstvene fantastike sem ga imel posnetega na VHS videokaseti in sem ga gledal znova in znova. *Druga odiseja* mi je tisti čas predstavljala enega od prehodov v gledanje bolj zrelih znanstvenofantastičnih filmov, ki so se precej razlikovali od lahkotnejših primerkov žanra, kot so bili *Bližnja srečanja tretje vrste*, *Nazaj v prihodnost* in *Let navigatorja*, ki so me zaznamovali že v otroštvu. Kot oboževalec filma *2010: Druga odiseja* sem seveda že prej vedel, da je obstajal tudi prvi del tega filma, težava pa je bila v tem, da tega prvega dela v takratni filmski ponudbi nisi mogel kar tako najti. Na domačih televizijskih kanalih ga niso nikoli predvajali. Lokalni videoklubi v Celju so bili večinoma založeni z bolj lahkotnimi žanrskimi filmi, tiste bolj artistične izdelke pa so dojemali kot "pretežke" za svoje člane, zato jih niti niso uvrščali na svoje police. O Kubrickovi *Odiseji v vesolju* sem prej slišal po nekih oddaljenih kanalih, kot pa da bi jo zares poznal ali pa vsaj poznal koga, ki jo je videl.

Ko se je *Odiseja v vesolju* pojavila na sporedu kanala TCM, sem vedel, da je to priložnost, ki je ne smem zamuditi. Ker je bil film na vrsti šele sredi noči, jaz pa sem bil šoloobvezen najstnik, sem domači videorekorder nastavil na nočno snemanje in molil, da ne bo sledil kakšen električni mrk, ki bi moj ogled tega filma prestavil v nedoločeno prihodnost. Starša sta ob tem seveda dobila jasna navodila, naj se tisti večer niti slučajno ne dotikata katerekoli izmed naprav, povezanih s sprejemom televizijskih signalov.

Ko sem si naslednji dan po prihodu iz šole rezerviral fotelj pred domačim televizorjem in si ogledal film, so bili občutki ... mešani. Oziroma, povedano bolje – bili so drugačni od občutkov, kakršni so me obdajali po gledanju običajnih hollywoodskih filmov, ki te ponavadi vendarle navdajajo z dokaj predvidljivimi pričakovanji. Pri takšnih filmih veš, kaj lahko od njih pričakuješ, in velikokrat to tudi

dobiš. Pogledaš jih in od njih odkorakaš zadovoljen, na podoben način, kakor vstaneš od mize po dobrem obedu.

Tukaj pa ...

Vsekakor se je v meni potrdil vtis, da so govorice o veličini tega filma resnične. Tega seveda še nikakor nisem znal argumentirati, mi je pa kot mlademu gledalcu v vsakem primeru postalo jasno, da je bila *Druga odiseja* zgolj bled odsev nekega večjega in mogočnejšega umetniškega dela. Dvoma ni bilo – **tole** je bilo nekaj novega. In, še toliko pomembneje, od takrat naprej sem končno lahko rekel:

“*Da – videl sem Odisejo v vesolju.*”

V sledečem desetletju sem se začel poklicno ukvarjati z razmišljanjem in pisanjem o filmu, zato se je tudi moj odnos s Kubrickovo *Odisejo v vesolju* še naprej poglobljal. Po zaslugi študija v Ljubljani in rednega obiskovanja Slovenske kinoteke sem se postopoma seznanil s celotno Kubrickovo filmografijo, k temu pa je seveda močno pripomogel tudi vzpon širokopasovnih spletnih povezav z nujnim dodatkom neučinkovite protipiratske zakonodaje. Ko mi je kasneje, leta 2012, ob 50. obletnici revije *Ekran* takratni urednik Gorazd Trušnovec naložil nalogo sestaviti seznam meni desetih najljubših filmov vseh časov, se je *Odiseja v vesolju* brez vsakršnega dvoma znašla na njem.

Vendar pa se moj odnos s tem filmom ni in ni hotel zaključiti. Kubrickovi filmi nasploh dajejo občutek, da se za njimi vedno skriva **nekaj več**; venomer se odpirajo nova in nova vrata k njihovu razumevanju. Zavedal sem se, da ima besedna zveza “*videti Odisejo*” veliko globlji pomen. Če si si ta film dejansko **ogledal** s svojimi očmi, to še ne pomeni, da si ga tudi zares **videl** v vsej njegovi kompleksnosti.

Ker mi ta negotovost ni dala miru, sem celotni opus Stanleyja Kubricka vzel pod drobnogled v sklopu ciklusa predavanj, ki sem ga v sodelovanju z Osrednjo knjižnico Celje izvedel v sezoni 2014/15. S tem, ko sem dobil priložnost, da sem vsakemu filmu tega režiserja posvetil samostojno dveurno predavanje, sem želel dokončno priti do dna vsem Kubrickovim skrivnostim in razrešiti vprašanje, kaj je tisto, kar dela iz njegovih filmov takšen neizčrpen vir mišljenja, da se nenehno vračamo k njim in venomer odkrivamo nove razsežnosti, ki se skrivajo pod površjem. Ravno pri predavanju o *Odiseji v vesolju* se je zgodilo nekaj nepričakovanega. Medtem ko pri ostalih Kubrickovih filmih nisem imel težav z dvourno omejitvijo predavanja, se mi je pri tem filmu edinkrat zgodilo, da je

zmanjkalo časa za vse, kar je bilo potrebno povedati o njem. Zdelo se mi je celo, da bi za popolno diskusijo o tem filmu potreboval vsaj še eno dodatno uro, če ne kar ločeno predavanje. Vse vizualne analize, razlage pomenov, anekdote in špekulativne teorije so preprosto odpirale toliko dodatnih razsežnosti, kot jih le malokateri film (če sploh) v zgodovini.

Šele takrat, ko so mi bili poznani vsi koticiki te mojstrovine, sem lahko dokončno rekel, da sem zares “*videl Odisejo*” v vseh njenih različnih dimenzijah, in takrat sem končno znal argumentirati, zakaj je ta film zame najboljši od vseh, kar sem jih kdaj videl.

Ko sem se med svojimi predavanji pogovarjal z občinstvom, sem prišel do spoznanja, da obstajata **dva tipa gledalcev** *Odiseje v vesolju*. Prvi tip je tisti, ki se želi preprosto prepustiti toku tega filma in uživati v osupljivem vizualnem potovanju, ki se dotika vseh njegovih čutov ter ob tem obuja njegovo nezavedno plat. Ta gledalec se ne obremenjuje z razreševanjem njegovih ugank, nejasnosti in interpretacij. Ta gledalec bi tudi rekel, da Kubrick *Odiseje v vesolju* sploh ni načrtoval kot nekaj, kar bi bilo potrebno zares razvozlati ali razložiti, in zagovarja pravico, da ima vsak posameznik svojo interpretacijo umetniškega dela, ki jo lahko povsem legitimno obdrži zase ter ne dopusti, da mu jo kdo krati s kakršnimi koli “boljšimi” ali “bolj pravilnimi” interpretacijami. Četudi je njegova interpretacija napačna, pripada samo njemu in nikomur drugemu. In to dela izkušnjo gledanja takšnega filma tako osebno in tudi posebno. Kubrick je to najbolje ponazoril, ko je v intervjuju za revijo *Playboy* postavil hipotetično vprašanje: “Kako bi danes sploh cenili Mono Liso, če bi Leonardo pod sliko preprosto napisal: ‘Dama se smeji, ker ima gnile zobe’, ali pa ‘ker skriva skrivnost pred svojim ljubimcem.’?”¹ Terry Gilliam je na drugi strani v tem slogu nekoč povedal: “*Odiseja v vesolju* ima zaključni prizor, za katerega ne vem, kaj pomeni. Ne vem. Ampak me prisili, da razmišljam o njem. Prisili me v delo, to pa odpre cel niz možnosti. In naslednja oseba, s katero se bom pogovarjal, bo morda imela neko povsem drugo idejo o tem, kaj ta konec filma pomeni. Na ta način se začne debata, pogovor, iz katerega vzniknejo ideje.”²

Vseeno pa obstaja še drugi tip gledalca *Odiseje v vesolju*. Ta bo po drugi strani rekel, da s takšnim razmišljanjem nekaj zamuja. Ta gle-

1 Agel 1970, 329.

2 Gilliam 2009.

dalec ve, da se za temi bežnimi občutki, ki nam jih podaja naše telo in naši možgani, v resnici skriva mnogo več. Vprašanje, ki tega gledalca najbolj bega, je tole: če je Stanley Kubrick tako temeljito in tako dolgo obsedeno pilil vse mogoče podrobnosti tega filma, mar ni tudi logično, da se za vsem tem, kar vidimo, skriva še nekaj več? In seveda še tisto, kar ga najbolj skrbi: če ne bom pogledal pod to površino občutkov, ne bom nikoli zares dokončno vedel, kako večplastno je filmsko ustvarjanje Stanleyja Kubricka.

Obe plati imata svoj prav. Prav zato je to knjigo potrebno vzeti v roke z določeno mero previdnosti. Če bi želeli svoj odnos s Kubrickovo *Odisejo v vesolju* še naprej ohraniti neomadeževan in podvržen vašim lastnim interpretacijam, potem nikakor ne berite naprej. Izkušnja tega filma je izključno vaša in ta knjiga vam bo razkrila stvari, ki jih morda ne želite vedeti in ki si jih sami morda razlagate drugače. Če pa ste po drugi strani *Odisejo v vesolju* že videli, morda celo večkrat, in vas nekateri vidiki filma še vedno begajo, če denimo ugibate, kaj določeni prizori v filmu pomenijo, zakaj se nekatere stvari odvijajo tako, kot se, in kaj je zares tisto, kar ta film dela za takšno mojstrovino, potem boste v naslednjih poglavjih našli odgovore na ta vprašanja in boste poznavanje tega filma izpilili do popolnosti. Morda boste nato tudi vi rekli, da ste **videli *Odisejo v vesolju***. In vsekakor vam obljubljam, da boste na ta film gledali drugače kot prej.

Ta knjiga je zasnovana kot neuraden vodič po filmu *2001: Odiseja v vesolju*. Je nekakšna mini enciklopedija, ki na čim bolj dostopen način in v najmanjšem možnem obsegu ponuja odgovore na večino vprašanj o tem filmu. Od tega uvoda naprej vas ne bom več prepričeval s svojimi subjektivno zaznamovanimi pridevniki o veličini tega filma, temveč bom pustil, da njegovi raznovrstni vidiki, kakor se bodo razkrivali povprek sledečih poglavij, govorijo sami zase.

Odiseja v vesolju je sicer eden najbolj obravnavanih filmov sploh. O njem je bila napisana vrsta knjig in nepregledno število člankov, tako akademskih kot publicističnih. Medtem ko nekateri izmed teh virov iz prve roke na izčrpen način predstavljajo gradivo iz režiserjevih arhivov, so drugi zapolnjeni s sekundarnimi govoricami in interpretacijami, pogosto nastalimi šele po režiserjevi smrti. Ob pisanju te knjige sem se v največji možni meri zatekal k uradnim virom, ki izkazujejo režiserjev izvirni namen pri ustvarjanju filma. Na mestih, kjer preverjena informacija že prehaja v špekulacijo, je to posebej omenjeno.

Rad bi se zahvalil Emici Antončič, ki mi je izdatno pomagala pri realizaciji knjige in je tudi omogočila njen izid. Hvala Robertu Hu-

tinskemu in Osrednji knjižnici Celje, kjer so mi dali proste roke pri organizaciji ciklusa predavanj o Stanleyju Kubricku in o klasičnih filmih nasploh. Hvala Samu Seničarju in Kinu Metropol za podporo pri avtorskih in izobraževalnih projektih. Hvala Draganu Živadinovu za pomoč pri lociranju virov o vplivu Hermana Potočnika Noordunga na Kubrickov film. Hvala Matiji Plevniku za osvetlitev ozadja pri umetnostnozgodovinskih detajlih filma. Poklon Grossmannovemu festivalu filma in vina, kamor so avgusta leta 2016 v goste povabili Jana Harlana in mi omogočili izčrpen pogovor z njim, med katerim sem dobil marsikatero informacijo za pisanje te knjige. Enako velja za Berlinski filmski festival, kjer so mi leta 2014 omogočili srečanje s Kenom Adamom. Hvala tudi moji družini, sodelavcem in prijateljem, ki me podpirajo pri tem in vseh ostalih projektih, ki se jih lotevam.